

УКРАЇНСЬКИЙ СОНЕТАРІЙ ШЕКСПІРА

Вільям Шекспір. Сонети. Видавництво
«Дніпро», К., 1966.

Цього літа в різний час і в різних місцях мені довелося почути від двох різних і незнайомих між собою осіб (вона — киянка, він — москвич) одну вельми категоричну думку, виражену навдивовижу схожими, майже тотожними словами: після Маршака важко, ба, навіть неможливо перекладати Бернса й Шекспіра не лише на російську, а й на будь-яку іншу мову. Співбесідники мої були немало вражені і, здається, навіть трохи ображені, коли я насмілювався, бодай і в дуже делікатній формі, заперечити таку незаперечну думку і в цілості, і в окремих її частинах, погодившись тільки з одним: перекладати справді важко. Отож, почавши з кінця: наявність гарних перекладів якогось твору на іншу знайому перекладачеві мову не заважає йому в роботі, а навпаки, може бути додатковим додатним стимулом — і я, мовляв, дам свою незгіршу версію, а де можливо, де це мені дозволять ресурси рідної мови, зроблю це і точніше, і поетичніше. А тепер вернімось до початку: так, Маршакові переклади — справді видатне явище сучасної російської поезії, так, це найвищий сьогодні шабель в освоєнні російською мовою Бернса й Шекспіра, але до їх творчості ще не раз звертатимуться нові й нові російські поети і знайдеться, може, незабаром такий, що прочитає і відтворить їх не менш талановито й поетично, але якимось по-іншому, глибше проникнувши в їх сутність. Хто добре знає Бернса й Шекспіра не лише в Маршакових перекладах, а і в оригіналі, може не помітити, що ці два поети насправді менше схожі між собою в натурі, аніж їх російські відповідники. При всій своїй здатності «перевтілюватися», перекладач мимоволі наблизив їх, кожного потроху, до себе, до власного поетичного світосприймання, відтиснув на них печать власної стилістичних смаків і уподобань, власної особистості, додав щось свого, що неминує призвело до втрати чогось їхнього: Бернса він зробив занадто літературним на шкоду його народності, Шекспіра — занадто класичним, зігнорувавши виразні елементи барочності чи, коли хочете, манерності, що були притаманні всій англійській поезії елізаветинської доби.

Шекспір ув одежі Маршака — класик і тільки класик, класик від голови до ніг, класик до самої кості, класик до останньої волосини, до щонайменшої цяти. І як такий, він у нього завжди і скрізь ясний і прозорий, навіть у тих місцях, над коментуванням яких уже кілька століть б'ються цілі покоління англійських шекспірознавців; він у нього простий і природний навіть там, де в оригіналі голим оком можна помітити вишуканість, скрізь бездоганно гармонійний, навіть там, де в оригіналі певна деталі, як на строгий смак, здається диспропорційно розвиненою, скрізь безумовно поетичний (практично часом — умовно поетичний), навіть там, де він сміливо вживає прозаїзмів, що в російській поезії набули повних прав громадянства хіба що з часів раннього Пастернака... Мимохіть пригадується з історії, як французькі перекладачі пригладжували й припоманджували свого часу цього вихриватого генія, цього варвара, який не раз шокував своїм «несмаком» їх рафінований класичний смак.

Візьмімо для прикладу 99-й сонет з його мотивами, що часто трактувались іще в середньовічній куртуазній поезії, а згодом і в добу Відродження: різні прикмети і принади коханої, що раніше просто прирівнювались до квітів та самоцвітів, тепер, порядком поетичної гри, перетворюються в щось первинне, звідки ті квіти й самоцвіти запозичують чи крадуть свої кольори й запахи. Ось як звучить початок цього сонета в перекладі Маршака:

Фиалке ранней бросил я упрек:
Лукавая крадет свой запах сладкий
Из уст твоих, и каждый лепесток
Свой бархат у тебя берет украдкой.

Якщо перші два з половиною рядки цілком відповідають оригіналові, то далі ми вже спостерігаємо процес «очищення» і «опрозорювання» Шекспіра, звільнення його класичної величності від «невластивих», «нехарактерних» для нього рис мавих, що шкодять, мовляв, гармонійності, що розвивають поетичного образу і перервантажують його непотрібними деталями.

ми чи викликають небажані асоціації. Бо тут, бачите, в оригіналі сказано:

The purple pride
Which on thy soft cheek for complexion dwells,
In my love's veins thou hast too grossly dyed,—

що дослівно означає: «Пурпур, який пишається на твоїх (фіалчиних) делікатних щічках, узятю з жилок моєї коханої,— тільки в тебе відтінок грубіший».

Далі:

У лилий — белизна твоей руки,
Твой темный волос — в почках майорана,
У белой розы — цвет твоей щеки,
У красной розы — твой огонь румяный.
У третьей розы — белой, точно снег,
И красной, как заря, — твое дыханье...

Тут, по-перше, пропущено дуже важливе слово *condemned* («я засудив лілею, бо в неї...» і т. д.), а по-друге, втрачені дуже оригінальні образи, задані загальною настановою вірша: поет стоїть перед квітами в позі обвинувача або навіть слідчого, що дошукується крадіжки, і тому —

The roses fearfully on thorns did stand,
One blushing shame, another white despair;
A third, nor red nor white, had stolen of both,
And to his robbery had annex'd thy breath...—

тобто: «Перелякані троянди стоять (мов) на колючках, одна почервоніла з сорому, а друга аж побіліла з відчаю; третя ж, не червона й не біла (рожева), вкрала у тебе (потроху) з обох кольорів, а на додачу взяла й твій подих». Як бачимо, в оригіналі немає ні тієї чудернацької троянди, що є водночас червона й біла, ні досить банальних порівнянь («белой, точно снег», «красной, как заря») — хоч у принципі такі порівняння не суперечать Шекспіровій поезії.

І нехай в українській (Дм. Паламарчук) чи в білоруській (Вл. Дубовка) версії цього твору теж є деякі втрати, але відрадно знати, що ці переклади робились не з Маршака, а таки з Шекспіра і що редактор не правитиме їх уже «під Маршака», — як це було можливе ще якихось десять років тому.

А яких сім чи вісім років тому в одному з перших річників «Всесвіту» з'явилося кілька сонетів Шекспіра в перекладі Дм. Паламарчука; як член редколегії журналу, я тоді з дорогою душею рекомендував їх до друку. І ось тепер переді мною повний Шекспірів сонетарій у тому ж перекладі — плід багатолітньої, нелегкої, але любові і натхненної праці.

Справжнім проبنним каменем для будь-якого поета-перекладача може бути славнозвісний 66-й сонет, в якому так пате-

тично звучить світова скорбота — за 200 років до Байрона. Ось як майстерно виконав його Дм. Паламарчук:

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до відчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці;

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Цей вірш просився на музику, і музика була створена: романс Б. Буевського на текст Дм. Паламарчука не раз уже звучав в ефірі (Б. Буевський поклав на музику ще два шекспірівські сонети в перекладі Дм. Паламарчука, — 140-й та 108-й: «Розумна будь, наскільки ти жорстока» та «Усе вже я про тебе розповів»).

Порівняння цього перекладу з попередніми українськими інтерпретаціями ще наочніше покаже його високу мистецьку вартість. І. Франко, що перший з українських поетів звернувся до цього твору, дав таку версію:

Не раз я кличу смерть, бо нудно бачить в світі,
Як ходить працівник в жебрацькому лахмітті,
А капосне ніщо блищить у пишнім строю,
А вірність щирая, знай, б'ється з клеветою,

Як славу має й честь огида і облуда,
А чистоту он там сквернить насилля дике,
Як чесноту ганьбить ось стовпище велике,
А власть над всіми зла, як на очах полуда,

Перед надсилою художество німіє,
А дурень мудрому відмірює права,
А правда спугана, безпомічна дуріє,
А добрий в найми йде, а ледар ужива —

Умер би! Ні, держусь тривогою одною:
Як я умру, й любов моя умре зі мною.

Переклад був опублікований вперше 1907 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». Цікаво, що в Франковому архіві збереглося кілька варіантів цього самого сонета — безпрецедентний випадок у Каменяра, бо при велетенському обсязі своєї перекладацької діяльності він ніколи не дозволяв собі такої розкоші, і це є свідчен-

ням того, як справді важко перекладати Шекспіра, — чи то до, чи після Маршака! А ось який переклад дав через пів-століття Ігор Костецький:

З усього стомлен, кличу безрух — Смерть,
Бо видіти заслугу жебраком,
І врятування ніщоти в пишну щерть,
І чисту віру, викляту гуртом,
І злото честі, зміщене в ганьбу,
І грубе скурвлення дівочих цнот,
І доскональства скривджену судьбу,
І моці від кульгавих влад розсот,
І вміння скуте мусом німоти,
І дурість докторовану чола,
І прямоту з прозванням глупоти,
І Бранця — Благо в стіп державця — Зла:
З усього стомлен, я в ніщо б пішов,
Будь не всамотнив тим мою любов!

Переклад цей точніше, ніж попередній, віддає зміст і форму оригіналу, але надмірна мозаїчність чи навіть амальгамність, якщо можна так сказати, мовно-стилістичних засобів зводить майже нанівець емоційну дію твору: тяжкомовність убиває поезію.

Паламарчуків переклад, як бачимо, всіма сторонами переважає попередні спроби. Чи означає це, що він є вершиною досконалості, що в ньому поетична думка висловлена з тією самою красою й силою, як і в оригіналі, що при перевдязі в інші мовні шати вона не втратила ніяких барв і відтінків? Перекладачеві вдалось відтворити не лише зміст і загальний пафос твору (що, звичайно, найголовніше), а й такі формальні особливості вірша, як десятиразове анафоричне **І** (пор. подібне явище в пушкінському «Пророкові») чи повторення слова **стомившись** на початку сонета і в кінцевому дуеті, — але як би було добре, щоб він спробував віддати якість і яскравий ритміко-синтаксичний паралелізм у 4—7-му рядках:

And purest faith unhappily forsworn,
And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced...

Ці чотири рядки поспіль побудовані за однією схемою: сполучник — прикметник — іменник — дієприкметник (або за частинами речення: означення — підмет — обставина способу дії — іменний присудок). А багатуша звукова інструментовка оригіналу! And art made tongue-tied by authority... (крім такої співзвучності в оригіналі ще й більш виразна персоніфікація), а оте фінальне трикратне „I“ (I leave my love alone), що бринить якимсь умиротворячим акордом, а ота гра слів: And

simple truth miscall'd simplicity («І проста правда, що несправедливо зветься просто-тою» — тобто дурістю)! Та тут ми вже вступаємо в сферу того, що зветься «алхімією слова» (а інколи, знов-таки несправедливо — формалістичним трюкацтвом): у цій сфері, як каже Шіллер, рідна мова сама творить за поета. Поет, який і сам пише, й перекладає, добре знає, що такі вірші легше скласти, аніж перекласти.

Можна назвати ще цілу низку сонетів, які дуже добре вдалися перекладачеві: 26-й («О владарю чуттів моїх святих»), 87-й («Прощай, моя короткочасна мріє»), 90-й («Якщо не любиш — кинь мене сьогодні»), 92-й («Ну й кинь мене — найгірше учи»), 104-й («Рокам краси твоєї не здолати»), 105-й («Не ідолопоклонство ця любов»), 107-й («І страх мій власний, і земні пороки») тощо. Велику винахідливість проявив Дм. Паламарчук, перекладаючи сонет 135-й, де Шекспір обіграє власне ймення Will, що є омонімом слова will (воля, бажання); там, де російський і білоруський перекладачі мусять додавати примітку про «гру слів, що не піддається перекладові», він знаходить відповідні співзвучні вирази в українській мові (**воли**, **воля**, **вільно**, **вільний**, **воління**), вдало використовує оте чергування **о**—**і** в корені. І якщо Дм. Паламарчук не спромігся геть у всіх випадках відтворити таких частих у Шекспіра алітерацій та асонансів, він надолужує це іноді в інших місцях: «За власний блуд благать я плахи мушу» (120), «солоне лоно хвиль» (125), «не вволиш волі — хай волає Вілль» (125), «одну поглине вічності глибінь» (60), «в **оправі** правди й чистоти святої» тощо.

Суворий критик міг би закинути перекладачеві неточні рими в окремих сонетах, але зауважимо, що таке трапляється часом і в самого Шекспіра (astronomy-quality ore — broken). Зате ми знаходимо в рецензованих перекладах і чимало оригінальних, незужитих рим, у тому числі вишукані складені рими (**блазнем — не раз ним, пігмеям — бігме їм**), які так любляв англійський поет. Не без того, що в перекладах Паламарчука можна вряди-годи знайти якийсь менш вдалий рядок, не зовсім точно вжите слово, окремі місця, що вимагають легкого шліфування чи ретушування, — але, загалом беручи, слід сказати, що праця Дм. Паламарчука є справді великим внеском у скарбницю нашої перекладної поезії. Німці мають 22 повних перекладів Шекспірових сонетів, у нас це друга спроба (перша, пера вищезгаданого Ігоря Костецького, нашому читачеві фактично недоступна), але якщо ця наша друга спроба виконана на такому мистецькому рівні — це вже річ немала.

Микола ЛУКАШ.